

The 13th Professor Andrzej Nadolski International Arms
and Armour Colloquium „Borderland on fire. War, weaponry
and borderland in the Middle Ages and the early Modern Era”,
Łódź, 21–22 października 2016 r.

Organizatorami XIII Międzynarodowego Kolokwium Bronioznawczego im. Andrzeja Nadolskiego były: Ośrodek Badań nad Dawnymi Technologiami Instytutu Archeologii i Etnologii PAN, Instytut Archeologii i Etnologii PAN Oddział w Łodzi oraz Instytut Archeologii Uniwersytetu Łódzkiego. W trakcie konferencji zaprezentowano 17 wystąpień, z których osiem wygłosili zaproszeni badacze z Wielkiej Brytanii, Bułgarii, Łotwy, Rosji i Słowenii.

Obrady otworzył dyrektor Instytutu Archeologii i Etnologii PAN, prof. dr hab. Jerzy Maik. Podkreślił on, że tematyka XIII Kolokwium nawiązuje do pierwszego spotkania cyklu, które odbyło się w 1972 r. Jego tematem były „Elementy wschodnie i zachodnie w uzbrojeniu słowiańskim w średniowieczu”. Zostało ono wówczas zorganizowane przez prof. Andrzeja Nadolskiego, twórcę łódzkiego ośrodka bronioznawczego i patrona dzisiejszych kolokwium. Jerzy Maik wspominał też zmarłego we wrześniu 2016 r. profesora Leszka Kajzera, niezwykle zasłużonego nie tylko w badaniach nad dawną architekturą, lecz także zajmującego się na początku swojej kariery naukowej średniowiecznym uzbrojeniem. Jego pamięć uczestnicy uczcili minutą ciszy.

Jako pierwszy, referat „The Introduction of Plate Armour in Medieval Europe c. 1250–1350”, zaprezentował Keith A. Downen (Leeds, Wielka Brytania). Na podstawie źródeł pisanych, nagrobków rycerskich, przedstawień w manuskryptach oraz zabytków omówił przemiany uzbrojenia ochronnego w Zachodniej Europie. Przed połową XIII w. do ochrony ciała używano przeważnie pancerza kolczego. Wzrost znaczenia kuszy na polu bitwy i niedostateczna ochrona kolczugi przed bełtami spowodowały jednak, że około połowy XIII stulecia zaczęto stosować pierwsze płytowe wzmocnienia w postaci nagolenic, nakolanków oraz nałokcic, a następnie także kiryś folgowy kryty oraz krytą, pełną zbroję płytową. Te przemiany w uzbrojeniu zostały zaprezentowane w kontekście społeczno-kulturowym.

Następnie Lech Marek (Wrocław), „Marcher castle on fire. Aftermath of a 15th century siege”, przedstawił wyniki badań prowadzonych od kilku sezonów w ruinach zamku Kolno na Śląsku (Stare Kolnie). Twierdza została zdobyta i spalona w 1443 r.; podczas prac archeologicznych odsłonięto warstwy pożarowe powstałe w wyniku tych dramatycznych wydarzeń. Wśród znalezisk dominowały elementy średniowiecznego uzbrojenia, w tym groty bełtów i fragmenty kuszy (orzech) oraz pociski do broni palnej (w tym o formie walcowatej, bardzo rzadko spotykane w Polsce), a także elementy rzędu końskiego. Pozyskano także inne militaria (m.in. kord, pugił) i przedmioty związane z życiem codziennym na średniowiecznym zamku (np. akwamanila).

Valery Yotov (Warna, Bułgaria), „Byzantine Weaponry and Equipment in Homilies of Georgy of Nazianzus (Paris.Gr. 510)”, podjął próbę charakterystyki oraz klasyfikacji mieczy armii bizantyńskiej w okresie wczesnego średniowiecza na podstawie ilustracji zamieszczonych w pochodzącym z Konstantynopola zbiorze homilii świętego Grzegorza z Nazjanzu, wykonanym pod koniec IX w. dla cesarza Bazylego I. Dotychczas miecze systematyzowano wyłącznie na podstawie przedstawień zamieszczonych w manuskryptach, na reliefach kamiennych i freskach (m.in. A. Bruhn-Hoffmeyer, T. Dawson, M.G. Parani); referent uznał to za mankament, że

względu na stosowany często w ich przypadku zabieg stylizacji oręża. V. Yotov zaproponował, na podstawie komparatystycznej analizy przedstawień ikonograficznych oraz zachowanych oryginalnych militariów, nowe spojrzenie na kwestię typologii mieczy. W konkluzji zwrócił uwagę na potrzebę współpracy między przedstawicielami różnych dyscyplin i oczywiście korzyści z niej wynikające.

Piotr N. Kotowicz (Sanok), „The Polish-Ruthenian borderland in 1340 and the fall of «Zamczysko» hillfort in Sanok-Biała Góra”, zaprezentował przebieg działań zbrojnych, które podjął Kazimierz Wielki w celu przyłączenia do Królestwa terenów Rusi Czerwonej. W trakcie wyprawy zorganizowanej latem 1340 r. zostały zniszczone pograniczne grody, w tym oddalone od Sanoka o około 2,5 km tzw. „Zamczysko” (Sanok-Biała Góra). Pozostałościami po tych wydarzeniach są zarejestrowane w trakcie badań archeologicznych w latach 2014–2015 ślady pożaru umocnień grodowych, a także liczne przedmioty, w tym militaria stanowiące wyposażenie załogi wojskowej. Najliczniejsze znaleziska to groty strzał i beltów, ostrogi oraz lamelki z pancerzy. Materiały te datowane są na drugą połowę XIII–pierwszą połowę XIV w.

Arkadiusz Michałak (Zielona Góra), „South German inspirations in the armour of late medieval combatants from the Silesian-Lusitian-Brandenburg-Polish borderland. Iconographic examples”, omówił specyfikę badań nad ikonografią uzbrojenia zaczepnego i ochronnego na pograniczu Śląska, Łużyc, Brandenburgii oraz Polski. Przedstawił najnowsze archeologiczne odkrycia militariów z tego obszaru. Kluczowe dla badacza znaczenie w ustaleniu źródła inspiracji „militarnych” mają rzeźby nagrobne datowane między połową XIV a pierwszą połową XV w. Związki z południowymi rejonami Cesarstwa Niemieckiego wykazują także zbroje na nagrobkach wykonanych przez działający na przełomie XV i XVI stulecia na Śląsku warsztat mistrza ołtarza z Gościszowic (m.in. kościół św. Wawrzyńca w Babimoście). Wpływy te mogły być zarówno wynikiem kontaktów politycznych, jak i artystycznych.

Grzegorz Żabiński (Częstochowa), „A Late Medieval Sword from the River Wisła near Gniew in Pomerelia”, zaprezentował wyjątkowe znalezisko późnośredniowiecznego miecza wyłowionego z Wisły w okolicach Gniewu (niem. Mewe) na Pomorzu. Zarówno głowica, jak i głownia mieczowa są bogato ornamentowane. Na głowicy umieszczony jest grecki krzyż, na jelcu zaś — znak miecznicy wykonany przecinakami. Z kolei na głowni znajdują się znaki krzyża oraz litery wykonane z metalu kolorowego; należy łączyć je z symboliką chrześcijańską. Miecz ten sklasyfikowano jako typ XIIIa, J, 2 według E. Oakeshotta i datowano na lata 1300–1350. Liczne znane analogie oraz ornamentyka na głowni i głowicy pozwalają łączyć ten zabytek z innymi egzemplarzami o symbolice krucjatowej. Jak przypuszcza Autor, jest zatem wielce prawdopodobne, że miecz mógł zostać zgubiony przez uczestnika wypraw przeciwko Prusom.

Tadeusz Grabarczyk (Łódź), „King’s banner in the battle at Bucovina Forest in 1497”, omówił udział Chorągwi Królewskiej w wyprawie do Mołdawii w 1497 r. Ekspedycja, którą zorganizował król Jan Olbracht, zamiast laurów zwycięstwa przyniosła mu sromotną klęskę oraz miano tego, za którego „wyginęła szlachta”. Zdołano wówczas zmobilizować liczną armię z artylerią. Elitarny oddział stanowiła w niej Chorągiew Królewska, w sile około 2000 zbrojnych, która swej wartości dowiodła podczas bitwy w Lasach Bukowińskich, w okolicach Koźmina w Mołdawii. W wąskim wąwozie, którym przemieszczały się wojska polskie, Mołdawianie zorganizowali 26 października 1497 r. zasadzkę. Chorągwi Królewskiej udało się przebić z okrążenia, przynosząc pomoc walczącym oddziałom. Poniosła jednak przy tym znaczne straty, które zostały skrupulatnie spisane. W walkach utracono niemal 100 zbrojnych oraz 112 koni, jak również znaczną liczbę zbroi i kusz. Zapisy te stanowią cenne źródło w studiach nad dziejami wojskowości polskiej przełomu XV i XVI stulecia.

Aleksander Bołdyrew (Piotrków Trybunalski), „The bow in the borderland in the 16th century”, przedstawił kwestię użycia łuku w wojsku polskim. Po zakończeniu konfliktu z zakonem

krzyżackim w 1525 r. polska polityka zagraniczna skoncentrowała się na Wschodzie. Wywołało to konieczność reorganizacji sił zbrojnych i dostosowanie ich do nowego teatru działań zbrojnych. Znamiennym przykładem jest tu rezygnacja, a następnie powrót do korzystania z łuku w walce. Łuk był nadal szeroko stosowany nie tylko przez lekką kawalerię Wielkiego Księstwa Moskiewskiego i Tatarów, lecz także przez polskich żołnierzy. Tego typu broń w XVI w. była nadal używana przez polskich zbrojnych. Zagadnienie to wymaga bardziej szczegółowej analizy, zwłaszcza że łuk, jako broń o małej efektywności, zwykle był pomijany w dotychczasowych badaniach nad historią wojskowości tego okresu.

Jarosław Ościłowski (Warszawa) w referacie zatytułowanym „Two early medieval swords from borderland of Mazovia and Prussia” omówił znaleziska dwóch wczesnośredniowiecznych mieczy z mazowieckiego Zawkrza, przedstawiając je w kontekście dotychczasowych odkryć militariów na pograniczu mazowiecko-pruskim. Pierwszy zabytek pochodzi z cmentarzyska w Dąbku pod Mławą, drugi z okolic Żuromina nad Wkrą. Ich główne należą do typu X według klasyfikacji E. Oakeshotta, jelce są proste, natomiast główce są do siebie zbliżone kształtem. Egzemplarz z Dąbka ma kształt soczewkowaty, z Żuromina zaś — półkolisty, o nieznacznie uwypuklonej podstawie. Autor przedstawił także wyniki analizy RTG oraz metalograficznej, dzięki którym stwierdzono złożoną budowę głowni pierwszego oręża (struktura ferrytyczno-perlityczna, sorbityczna oraz troostytyczna) i sorbityczną strukturę drugiego.

Pierwszy dzień obrad zakończył referat Piotra Strzyża (Łódź), „Firearms in military activities in the borderland of Bohemia, Silesia and Lesser Poland in the times of Matthias Corvinus”. Maciej Korwin, po objęciu w 1458 r. tronu Węgier, w krótkim czasie opanował Morawy, Śląsk oraz Wiedeń. Wojny toczone przez niego najpierw z Jerzym z Podiebradów, a następnie z Władysławem Jagiellończykiem o tron w Pradze, doprowadziły w 1474 r. do niszczących najazdów wojsk węgierskich na Śląsk Opawski oraz Małopolskę. Z kolei w 1488 r. rozgorzał konflikt o księstwo Głogowskie. W wyposażeniu armii Macieja Korwina ważną rolę odegrała broń palna. Źródłem informacji o niej są wzmianki w źródłach pisanych z epoki oraz liczne znaleziska pocisków i oręża z badań archeologicznych, prowadzonych na obiektach dotkniętych najazdem. Należą do nich odkrycia z czasu oblężenia zamków Muszyna, Cvilin i Vortnov oraz miasta Głogowa.

Drugi dzień obrad rozpoczął Vladimir Goroncharovski (Sankt Petersburg, Rosja) referatem „On the border of Classical and Barbarian worlds: the Sindian weaponry of the 5th–4th centuries”. We wczesnym okresie historii Bosporu Kimeryjskiego, na jego wschodnich rubieżach, dominującą pozycję wśród barbarzyńców mieli Sindowie. Kontakty z greckimi koloniami prowadzące do ich stopniowej hellenizacji wpłynęły także na przemiany ich uzbrojenia. Jednym z ważniejszych odkryć są militaria z grobowców arystokracji sindyjskiej w kurhanach w Semibratnie nad rzeką Kubań. Najwcześniejszy z nich (ok. 450–440 BC) zawierał zestaw uzbrojenia wykazujący nawiązania orientalne (szczególnie miecz typu sindyjsko-meotyjskiego i zbroja z żelaznych, połączonych płytek). W kurhanie nr 4 (440–430 BC) zestaw ten uzupełnia okrągła płytka z wyobrażeniem Gorgony Meduzy. Na wybranych przykładach Autor omówił i porównał poszczególne typy uzbrojenia zaczepnego i ochronnego Sindów i Greków.

Artūrs Tomsons (Ryga, Łotwa), „Some remarks on the development of the defensive armament from the territory of Latvia from the 1st millennium AD to 16th century”, przedstawił przemiany uzbrojenia ochronnego na terytorium dzisiejszej Łotwy od okresu rzymskiego po początki nowożytności, koncentrując się na epoce średniowiecza. Po scharakteryzowaniu średniowiecznych systemów architektury obronnej, przedstawił militaria — znaleziska z łotewskich cmentarzysk, osad i obiektów warownych: hełmy, elementy ochrony ciała (kolczugi, zbroje w typie płaty oraz płytowe) oraz zbroi końskiej. Szczególnie interesujące, ze względu na dobry stan zachowania, są zabytki wydobyte z terenów bagiennych, wykonane z surowców organicznych — z drewna (tarcze) i skóry (elementy ochronne). Opisywane materiały, potwierdzające

stosowanie różnych surowców w produkcji zbrojeniowej doby średniowiecza, stanowią zbiór niezwykle ciekawy.

Tomaż Nabergoj (Ljubljana, Słowenia), przedstawił referat „The Slovenian territory as a borderland in the Middle Ages”. Słowenia już w starożytności, a potem przez kolejne stulecia, ze względu na swoje specyficzne położenie geograficzne znajdowała się w strefie różnych wpływów kulturowych, etnicznych i politycznych. Kształtowały one historię wojskowości tego strategicznie ważnego obszaru. Autor dał przegląd wydarzeń militarnych, których areną były ziemie dzisiejszej Słowenii. Przedstawił je na podstawie znalezisk elementów uzbrojenia począwszy od czasów, gdy ziemie te znajdowały się w strefie wpływów cesarstwa rzymskiego, potem migrujących Germanów i Słowian, po czasy średniowiecza. Autor skupił się na znaleziskach militariów z XI–XV w. oraz umocnieniach wzdłuż biegu rzeki Ljubljanicy, dopływu Sawy.

Referat Tomaża Lazara (Ljubljana, Słowenia), „The Slovenian lands as the armed frontier of the Holy Roman Empire”, dotyczył aspektu przygotowania militarnego ziem słoweńskich, stanowiących w średniowieczu i nowożytności południowo-wschodnie rubieże Świętego Cesarstwa Rzymskiego. Czasy panowania dynastii Habsburskiej, uwikłanej w XV i XVI w. w konflikty z Królestwem Węgier, Republiką Wenecji i Imperium Osmańskim, zaowocowały wzniesieniem w pasie granicznym sieci twierdz (zamek, warownych kościołów i klasztorów). Jednym z istotnych źródeł do dziejów tamtejszej wojskowości początku XV w. są inwentarze zbrojowni, znane z kopii „Zeugbuch” Maksymiliana I.

Olgierd Ławrynowicz oraz Wojciech Wasiak (Łódź), „The Hussites or the Tartars? The depiction of helmets in the battle scenes of the St. Hedwig’s altar from the Bernardine Church in Wrocław”, przedstawili teorię o antyhusyckim wydźwięku scen batalistycznych ołtarza św. Jadwigi Śląskiej z kościoła Bernardynów we Wrocławiu, ukazujących tatarską inwazję na Polskę w roku 1241. Według badaczy, wiele z ukazanych w tych scenach elementów uzbrojenia tatarskiego ma „wygląd husycki”, szczególnie osłony głowy. Nowe badania wskazują jednak na inne możliwości interpretacji nakryć głowy najeźdźców, tj. nie jako husyckie kapelusze, lecz żydowskie nakrycia głowy — *judenhut*.

Dawnych technik produkcji zbrojeniowej dotyczyła prezentacja Pawła Kucyperey (Toruń), „Metal, swords, and birds. A myth spanning time, place, and cultures”. Autor omówił popularny w średniowieczu mit, według którego określone gatunki ptactwa (w źródłach wymieniano głównie drób — kaczki, gęsi, ale i strusie) karmiono kawałkami lub opiłkami żelaza lub gotowymi przedmiotami (takimi jak podkowy, gwoździe). Po przewędrowaniu przez układ pokarmowy ptaka, elementy metalu zbierano i przekuwano w materiał najwyższej klasy. Miało to zapewnić wyprodukowanie ostrza gwarantującego jego właścicielowi sławę. Legenda, quasi-instruktaż „jak uzyskać surowiec najlepszej jakości”, zaczęła się upowszechniać od połowy wieku XI. Odnajdujemy ją w źródłach europejskich i arabskich.

Obrazy podsumował prof. Mariusz Mielczarek, podkreślając wysoką wartość prezentowanych wystąpień, różnorodność poruszanych kwestii, jak i bogactwo dyskusji. Referaty zostaną opublikowane w tomie XXX czasopisma „Fasciculi Archaeologiae Historicae”.

Piotr Strzyż, Kalina Skóra
(Łódź)